

K problematice bohemismů v náboženské terminologii

Keywords: Bohemism, religious terminology, West Slavic languages, East Slavic languages, inter-Slavic relations

Klíčová slova: bohemismus, náboženská terminologie, západoslovanské jazyky, východoslovanské jazyky, mezoslovanské vztahy

Abstract

The article is devoted to the study of Czech linguistic influence on the religious terminology of Polish, Slovak, Upper and Lower Lusatian, Polabian, Belarusian, Ukrainian and Russian languages from the beginning of their writing period to the 17th century. A historical-etymological analysis of 82 potential Bohemisms was carried out, which were divided according to their origin into five groups (A, B, C, D, E). The 50 words that have been adopted from Czech into West Slavic and East Slavic languages both directly and indirectly can be considered Bohemisms. It has been possible to explain the geography of the penetration of Bohemisms into other Slavic languages and the extent of their adoption.

Príspevek je venovaný zkoumání vlivu češtiny na náboženskou terminologii polštiny, slovenštiny, horní a dolní lužičtiny, polabštiny, běloruštiny, ukrajinštiny a ruštiny od počátku jejich písemnictví do 17. stol. Byla provedena historicko-etymologická analýza 82 potenciálních bohemismů, jež byly rozděleny podle svého původu do pěti skupin (A, B, C, D, E). Za bohemismy lze uzнат 50 slov, která byla přejata z češtiny do západoslovanských a východoslovanských jazyků jak přímo, tak i nepřímо. Podařilo se vysvětlit geografii pronikání bohemismů do jiných slovanských jazyků a rozsah jejich přejímání.

Úvod

Šíření křesťanství mezi Slovy přispělo v jejich jazycích k rozvoji nové slovní zásoby, která byla jen zčásti původně slovanská.

Mnohé náboženské termíny pocházely z řečtiny a latiny a nezřídka byly přejaty prostřednictvím němčiny a románských jazyků. Křesťanství se dostalo ke Slovanům na konci raného středověku, kdy už došlo k rozpadu praslovanštiny a náboženské názvosloví se utvářelo v jednotlivých slovanských jazycích samostatně. Kromě rozdílů lze pozorovat značnou shodu četných termínů, pro což existuje několik vysvětlení. Zaprvé dědictví společného prajazyka, z něhož byla některá slova časem přizpůsobena křesťanskému učení. Zadruhé univerzalita nového náboženství, které „exportovalo“ do mladých národních jazyků mnoho termínů ze stejných cizích zdrojů zejména z latiny a řečtiny. Zatřetí účinnost mezoslovanských kontaktů, které bychom neměli podceňovat, neboť přispívaly ke sblížení lexika jednotlivých slovanských jazyků.

V tomto článku je věnována pozornost vlivu češtiny na křesťanskou terminologii západoslovanských a východoslovanských jazyků od počátků jejich písemnictví až do 17. stol. Zkoumání bohemismů v náboženské slovní zásobě má dlouhou historii. Za její začátek lze považovat práci A. Frinty *Náboženské názvosloví československé* (1918). Cílem této studie sice nebylo pátrání po stopách češtiny v jiných slovanských jazycích, ale autor trefně poznamenal, že „církevní názvosloví [polské – H.A.] přejato většinou hotové od Čechů“ (Frinta 1918, s. 78). Frintova monografie poté inspirovala E. Kliča k napsání podobné studie o polské křesťanské terminologii. Na rozdíl od svého předchůdce věnoval zvláštní pozornost etymologii polských slov a rozdělil je do několika skupin: ze 70 prozkoumaných náboženských termínů je 54 českého původu, což je 77,1 % z celkového počtu (Klich 1927, s. 147). Zjištěné procento vypadalo přesvědčivě a v zásadě potvrzovalo závěry A. Frinty. Později bylo dosaženo velkého pokroku ve zkoumání vlivu češtiny na polštinu. Badatelé (A. Brückner, Z. Wojciechowski, B. Dunaj, A. Kleczkowski, M. Kuczała, T. Lehr-Splawinski, K. Nitsch, K. Piwarski, A. Sieczkowski, J. Reczek, S. Rospand, T. Czarnecki, S. Urbańczyk, Z. Stieber aj.) se dotkli různých aspektů této problematiky. Svěrázné shrnutí podali M. Basaj a J. Siatkowski ve slovníku bohemismů (Basaj, Siatkowski 2006). Je

třeba zmínit, že zjevná závislost polské křesťanské terminologie na české zůstává předmětem studia dodnes. Dobrým příkladem jsou práce M. Karpluk (Karpluk 1988, 1999, 2001). Inspirována výsledky získanými E. Klichem, badatelka provedla podobnou analýzu a zjistila, že 46 slov z celkových 70, tj. 65,71%, „významově se shodují s odpovídajícími jim staročeskými slovy“ (Karpluk 1999, s. 31). M. Karpluk použila jazykový materiál ze svých záznamů (od *adwent* po *brewijarz*), jež později přepracovala do rozsáhlého *Słownika staropolskiej terminologii chrześcijańskiej* (2001). Podle autorky získaná čísla potvrzují závěry E. Klicha (Karpluk 1999, s. 32). Měli jsme k dispozici slovník polské badatelky a spočítali jsme všechna slova označená jako *výpůjčka z češtiny, spolehlivé české prostřednictví, pravděpodobné české prostřednictví, možný český vliv*. Bylo identifikováno 1072 slov, z nichž 382 patří mezi „spolehlivé“ bohemismy. V úvodní části M. Karpluk poznamenala, že slovník obsahuje 2592 hesel (Karpluk 2001, s. XXIV). Pokud porovnáme počet slovníkových hesel s celkovým počtem slov, dostaneme následující výsledky: 41,3 % výrazů je do jisté míry spjato s češtinou (přejetí, vliv), avšak pouze 14,7 % z nich lze s jistotou přiřadit k bohemismům. Údaje, které dříve získali E. Klich (77,1 %) a M. Karpluk (65,71 %), se tedy od našich (41,3 %) výrazně liší, a to i s přihlédnutím k možné chybě při kalkulaci. Vysvětlení mohou být přinejmenším dvě. Za prvé je to malý počet slov ve vzorku (70 oproti 2592). Za druhé případ přenosu, kdy podobnost českých a polských slov je často vnímána jako nezpochybnitelné převzetí českých výrazů polštinou. Domníváme se, že tento problém vyžaduje pečlivější studium.

Problematika vlivu češtiny byla nastolena i v sorabistice. Inicioval ji opět A. Frinta. V roce 1954 vyšla jeho práce o lužickosrbské křesťanské terminologii (Frinta 1954). Autor rozdělil slova (apelativa a propria) do tří velkých skupin: bohemismy (paleoslovenismy přejaté českým prostřednictvím), germanismy a sorabismy. Po provedení kvantitativního výpočtu (161 bohemismů (a paleoslovenismů), 56 germanismů, 87 sorabismů) badatel dospěl k závěru, že lužické náboženské názvosloví bylo zpočátku přejímáno z češtiny (před 12. stol.),

později německé vlivy zesilují (Frinta 1954, s. 36–38). Tato práce se setkala s rozporuplnými ohlasy (Kurz 1955, Petrs 1955, Stone 1979), ale kritizoval ji zejména H. Schuster-Šewc (1957). Na obranu své práce publikoval A. Frinta obsáhlou odpověď na kritiku svého kolegy (Frinta 1959). Ta zřejmě nebyla uspokojivá, protože se H. Schuster-Šewc ve svém pozdějším článku opět staví skepticky k závěrům, k nimž dospěl Frinta, a obecně nepřijímá hypotézu o českém původu lužické křesťanské terminologie (Schuster-Šewc 1989). Do jisté míry tato diskuse nechává otevřenou otázku role češtiny ve vývoji lužické náboženské slovní zásoby.

Odhalit stopy českého vlivu v polabštině se pokusil F. V. Mareš (Mareš 1962, 1965), který určil „asi 20 slov, vesměs z oboru křesťanské terminologie, jež ve velmi rané době pronikla do tohoto jazyka nejspíše z prostředí českého“ (Mareš 1962, s. 523). Systematičtěji k problému přistoupil R. Olesch (1976, 1983). S ohledem na kulturně-historické podmínky šíření křesťanství mezi Polabany vyčlenil dvě skupiny slov, které lze přiřadit k cyrilometodějské tradici. Do první skupiny patří tři výrazy, které mají korespondenci ve staroslovenštině (plb. *car'aj*, *püp*, *paŕüste*, srov. stsl. **црѣкы, попъ, пж-тикоствиа**); druhou skupinu tvoří slova, která jsou původně praslovanská, ale v křesťanské době získala nové významy (plb. *büg*, *büzë*, *nebü*, *sjot*, *sjqtë*, *grex*, *gresnaŕtë*, *gresi sa*, *daŕsa*, *vãstãt*, *vãjnëk*, *vãjnã*, *varxnë*, srov. psl. **bogъ*, **božьbъ*, **nebo*, **světъ*, **svęťьbъ*, **svętit*, **grëxъ*, **grëšьnikъ*, **grëšiti sę*, **duša*, **vъstati*, **vinьnikъ*, **vinьnъbъ*, **vъrchъnъbъ*). R. Olesch uvádí důležitou poznámku, že tato slova lze považovat za dědictví cyrilometodějské epochy, „aniž by to něco řeklo o cestě, kterou pronikly k Polabanům“ (Olesch 1983, s. 7). O českém prostřednictví tedy již nemůže být ani řeč. Pokud jde o bohemismy v polabštině, R. Olesch se vyjádřil zcela jasně, že „V polabštině nejsou bohemismy, jak se snažili dokázat“, maje na mysli publikace F. V. Mareše (Olesch 1983, s. 9).

Zvláštní místo v této problematice zaujímají východoslovanské jazyky, na něž čeština měla převážně nepřímý vliv. Křesťanská terminologie východních Slovanů se původně vyvíjela v rámci pravoslavné

Její základ tvořila slovní zásoba jak staroruská, tak i staroslověnská. Díky staroslověnskému pronikla do staroruského náboženského písemnictví některá slova západoslovanského původu, tzv. moravismy nebo „čechomoravismy“ (L'vov 1965, 1968; Andel 1988). V době samostatného rozvoje východoslovanských jazyků se bohemismy přejímaly polským prostřednictvím. Od roku 1387 se katolicismus stal jedním z oficiálních náboženství ve Velkoknížectví litevském. Postupem času začala do běloruštiny a ukrajinštiny (a jejich prostřednictvím do ruštiny) pronikat nová slova spojená zejména s činností římskokatolické církve. Většinou se jednalo o výrazy západoevropského původu přejaté polským prostřednictvím. Vzhledem k tomu, že polské náboženské názvosloví vzniklo pod českým vlivem a četné termíny byly přejaty z češtiny, některé bohemismy poté pronikly i do východoslovanských jazyků (Alyeksyayevich 2017, 2023).

Nakonec se ještě zastavíme u slovenštiny. Není náhodou, že výše zmíněná monografie A. Frinty z roku 1918 je věnována zkoumání „československé“ náboženské terminologii, tedy nejen české. Christianizace Velké Moravy, jež byla mnohonárodnostní státní útvar, znamenala šíření nové víry mezi příslušníky různých etnik. Utváření českého a slovenského křesťanského názvosloví se zvláště v počátečních fázích vzájemně propojilo. Od 14. stol. se na slovenském území začala čeština používat v duchovní a náboženské sféře, a to především díky úspěšnému rozvoji staročeského písemnictví. Status češtiny jako církevního jazyka upevnila slovenská evangelická církev na počátku 17. stol. (Vážný 1936, s. 147–152; Kačala, Krajčovič 2006, s. 36–38; Habijanec 2017). Pokud je nám známo, problematika českého jazykového vlivu na staroslovenskou náboženskou terminologii nebyla samostatně zkoumána.

Materiál a výsledky bádání

Pojem *expanze* češtiny (Havránek 1936, 1998) popisuje jazykovou situaci ve 14.–16. stol., jež vznikla v důsledku užívání spisovné češtiny v korespondenci, ve správní a soudní praxi na území sousedních

národů, šíření českých písemných památek a jejich překládání a pronikání bohemismů do jiných jazyků. Hlavním cílem tohoto článku je komplexní studium bohemismů v křesťanské terminologii západoslovanských a východoslovanských jazyků s ohledem na koncepci navrženou B. Havránkem.

Jazykový materiál pro zkoumání byl získán z historických a etymologických slovníků, speciálních historicko-lexikologických i etymologických prací, z nichž mnohé byly zmíněny výše. Celkem bylo analyzováno 82 výrazů, které se pokládají za potenciální bohemismy. Podoba slova a datum jeho prvního písemného záznamu byly stanoveny pro každý zkoumaný jazyk podle následujících slovníků: čeština: *Slovník staročeský* J. Gebauera, *Malý staročeský slovník* J. Běliče, A. Kamiše, K. Kučery, *Staročeský slovník*, *Elektronický slovník staré češtiny*; slovenština: *Historický slovník slovenského jazyka*, *Slowár Slowenski Češko-Lat'insko-Ňemecko-Uherski* A. Bernoláka; horní a dolní lužičtina: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der oberund niedersorbischen Sprache* H. Schustera-Šewca, *Słownik dolnoserb-skeje řečy a jeje narěcow* A. Muky, *Słownik górnołużycko-polski* H. Zemana; polština: *Słownik staropolski*, *Słownik polszczyzny XVI wieku*; polabština: *Słownik etymologiczny języka Dzewian polabskich* T. Lehr-Splawińskiego, K. Polańskiego; běloruština: *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*; ukrajinština: *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, *Словник староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст.*, *Матеріали до словника писемно та книжно української мови XV–XVIII ст.* E. Тумченку; ruština: *Словарь русского языка XI–XVII вв.* V některých případech bylo nutné stanovit podoby slov praslovanských a staroslověnských; pro ně byly použity *Słownik prasłowiański*, *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд* a *Elektronický slovník jazyka staroslověnského*.

Skupina A. Prastaré výrazy, které představovaly praslovanské dědictví a vyjadřovaly dříve pohanské pojmy. Podle odhadů A. Frinty český náboženský slovník obsahuje „více nežli čtvrtinu“ slov, která patří k praslovanskému lexiku a která existovala ještě v době

pohanství, ale i ta se postupně přizpůsobila křesťanskému učení a byla významově adaptována (Frinta 1918, s. IX–X). Některá z těchto slov byla považována za bohemismy (nejčastěji sémantické) z důvodů ne zcela lingvistických: křesťanství se šířilo k západním Slovanům českým prostřednictvím, proto by měly být náboženské termíny, i když jsou původně praslovanské, převzaty z češtiny. Takové vysvětlení lze jen stěží přijmout, zvláště když uvážíme, že christianizace západních Slovanů začala ještě před příchodem Cyrila a Metoděje (Vincenz 1988, Bláha 2013). Tím pádem si mohli osvojit základní křesťanské pojmy dříve a nezávisle..

Do této skupiny byla zařazena následující slova: psl. *bogъ, *čьrtъ, *divъ, *duxъ, *duša, *godъ (*goda), *grěxъ, *kaditi, *kajati (se), *kazanje, *milostъ, *modliti (se), *nebo, *pekъlo, *svęť, *svętenja, *věčьnъ(jь), *věra, *vinъnikъ. Ve všech západoslovanských, stejně jako v ostatních slovanských jazycích, jsou tyto výrazy dobře integrovány v jejich lexikálním systému. Určitou výjimkou je polabština, která obsahuje pouze 7 slov z uvedených 19: *büg, dauṣə (dajṣə), grex, nebü, sjötě, svqtaihə, vajněk*; to je však způsobeno buď nedostatečným zachováním jazyka, nebo silným vlivem němčiny

Přestože všechna uvedená slova patří k praslovanskému dědictví, v některých případech je patrný vliv češtiny. Např. stp. *boh* (místo stp. *bóg*), *czert* (místo stp. *czart*), *hrzech* (místo stp. *grzech*), *nyebyesa, nebessa* (místo stp. *niebiosa*) se zařazují mezi fonetické bohemismy (Basaj, Siatkowski 2006, s. 28, 43, 73, 174; Karpluk 2001, s. 106). Nelze zcela vyloučit, že čeština sémanticky působila na stp. *dziw, dziwo* (polským prostřednictvím též ve východoslovanských jazycích), *duch, dusza, kajać (się), kazanie, miłość (miłość), piekło (piekiel, piekiel), świętynia, święty* (Basaj, Siatkowski 2006, s. 56–57, 83–84, 86, 156–157, 221, 383, 386; Karpluk 2001, s. 32, 33, 35, 53, 57, 92, 146, 234). Za pozornost stojí ojedinělé případy morfologického vlivu českého jazyka: stp. *niebia* G. sing., *niebiu* L. sing., jež jsou tvary podle měkkého vzoru místo stp. *nieba, niebie* (Basaj, Siatkowski 2006, s. 174). V překladu M. Jakubici dluž. *hrěch* (místo dluž. *grěch*) patří k fonetickým bohemismům (Teichmann 2001, s. 86), tamtéž

použité dluž. *swatyna* (Muka 1899, s. 22) lze považovat za lexikální bohemismus (< stč. *svatyně, svatyna*), srov. dluž. *swěšina* (Schuster-Šewc 1978–1996, vol. 18, s. 1390). Ohledně hluž. *dziw*, dluž. *ziw* se připouští sémantický vliv češtiny (Basaj, Siatkowski 2006, s. 56–57).

Skupina B. Slova latinského, řeckého a německého původu přejatá do slovanštiny na více místech a nezávisle na sobě: **biskupъ* (< sthn. *bis(s)cof, biscoph, bischof, bisgof, biscuof, biscouf, piscoph, pisco(u)f* < lat. *(e)piscopus*, ř. *ἐπίσκοπος*), **цьrky* (< germ. **kirkō, *kirikō* < ř. *χουραχός, χουραχόυ*), **къmotra* (< lat. *commāter* prostřednictvím rom. **kōmātra*), **kolęda* (< lat. *calendae*), **krъstъ, *krъstiti* (< sthn. *Krist* či gót.), **križъ* (< stfl. *crux* prostřednictvím rom. **krū(d)že*), **mъša* (< sthn. *missa, mēssa* či rom. **mēssa* < lat. *missa*), **mъnichъ* (< sthn. *munih* < lat. *monachus* < ř. *μοναχός*), **olъtarъ* (< lat. *alātre* zřejmě prostřednictvím sthn. *altari*), **papežъ* (< stbav. *pāpes*, sthn. *bābes* < stfl. *pape(s)* < lat. *pāpa*, ř. *πάππος*), **poganъ* (< lat. *pāgānus* prostřednictvím rom. **pāgānu*), **porъ* (< sthn. *pfaffo* < lat. *papa(s)* nebo gót. *papa* < ř. *πάππος*), **postъ, *postiti* (< gót. *fastubni, fastan* či sthn. *fasta, fastēn*).

Všechna uvedená slova patří k náboženskému názvosloví a jsou dobře zastoupena v mnoha slovanských jazycích. Stejně jako u křesťanských termínů praslovanského původu se jejich pronikání do západoslovanských jazyků vysvětlovalo šířením křesťanství z velkomoravského území, tedy českým prostřednictvím, a proto by tyto výrazy v polštině, lužičtinách a polabštině měly být uznány za bohemismy. Podrobná etymologická zkoumání ukázala, že jde spíše o paralelní přejímání slov do různých slovanských jazyků (včetně východních a jižních) a že sotva lze najít spolehlivé doklady českého prostřednictví. Nicméně v polonistice se tato slova tradičně považují za bohemismy (Basaj, Siatkowski 2006, s. 26, 33–34, 39, 92, 95–96, 109, 160, 165, 199, 217, 242, 251, 257; Karpluk 2001, s. 6, 14, 15, 16, 60, 61, 68, 94, 98, 133, 143, 153, 161, 164 s další literaturou), což je sporné. A. Frinta zařazoval dluž. *biskup*, hluž. *cyrkej*, hluž. *kmótr*, dluž. *kmotš*, hluž. *křest, křćić*, dluž. *křćiš*, hluž. *kříž*, dluž. *kšíž*, hluž. *mnich*, dluž. *mich*, hluž., dluž. *mša*, hluž. *pohan*, dluž. *pogan*, hluž., dluž. *pop*, hluž.

póst, poscić so, dluž. *spot*, hluž. *woltar*, dluž. *woltař*, *holtar* mezi bohemismy (Frinta 1954, s. 6–12), podle H. Schustera-Šewce však takový závěr není oprávněný a neexistují žádné lingvistické argumenty, které by potvrdzovaly český původ těchto výrazů v obou lužičtinách (Schuster-Šewc 1989, s. 304–309). Stejně tak plb. *car'aj* (*car'ěv*), *püp* nelze považovat za české výpůjčky, jež „pochází z předcyrilometodějské velkomoravské terminologie” (Mareš 1962, s. 514) pouze na základě historických předpokladů o směru christianizace.

Skupina C. Slova staroslověnského původu či paleoslovenismy přejaté češtinou a jejím prostřednictvím, poté ostatními západoslovanskými jazyky. Působení staroslověnštiny na jihoslovanské a východoslovanské jazyky bylo dlouhodobé a důsledné, což není případ západoslovanských jazyků. Badatelé nepochybují o historickém významu misijní činnosti Cyrila a Metoděje pro západní Slované, ale otázka možných výpůjček ze staroslověnštiny v západoslovanských jazycích zůstává ne zcela vyřešená. Čeština byla přímo ovlivněna staroslověnským jazykem, zatímco polština nepřímo a to buď českým prostřednictvím, nebo východoslovanským. V polabštině se nejedná o staroslověnské prvky, v obou lužičtinách lze pozorovat ojedinělá slova, která pronikla z češtiny anebo polštiny.

Níže se uvádí seznam staroslověnských přejatých do polského jazyka a obou lužických jazyků českým prostřednictvím: stsl. **БЛАГОСЛАВИТИ, БЛАГОСЛАВЛЕНІЕ** < stč. *blahoslaviti, blahoslavenie*, stslk. *blahoslaviti'* > stp. *blogoslawić, blogoslawienie* > dluž. *blogoslawiś, blogoslowenje* (reflex *lo-* místo očekávaného *la-* ukazuje na přejetí z polštiny); stsl. **БОГОРОДИЦА** > stč. *bohorodicě* > stp. *bogorodzica* (*bogorodzica, bogurodzica*); stsl. **ГОСПОДИНЪ** > stč. *hospodin*, stslk. *hospodin* > stp. *gospodzin*; stsl. **ЛИЦЕМѢРЪ, ЛИЦЕМѢРЬНЪ** > stč. *licoměrný, liceměrník* (*licoměrník*); stslk. *licomerný* > stp. *licemiernik* (*lucemiernik, lucymiernik*); stsl. **МИЛОСРДЪ** > stč. *milosrdný*, stslk. *milosrdny* > stp. *milosirdy, stp. milosierny* (*milosierdny*); stsl. **МЪЧЕНИКЪ** > stč. *mučenník* (*mučeník, mučedlník*), stslk. *mučeník* > stp. *męczennik* (*męezenik*); stsl. **ПОМИЛОВАТИ** > stč. *pomilovati*, stslk. *pomil'ovať* > stp. *pomilować*; stsl. **ПРОРОКЪ** > stč. *prorok*, stslk. *prorok*

> stp. *prorok*, dluž. *prorok*; stsl. **РИЗА** > stč. *řiza* > stp. *rzyza*; stsl. **ОУЧЕНИКЪ** > stč. *učenník* (*učedlník*), stslk. *učeník* (*učedlník*) > stp. *uczennik* (*uczenik*), *uczedlnik*, hluž. *wuczenik*, dluž. *učedlnik*; stsl. **ИЗВОЛЕННИКЪ** > stč. *zvolen(n)ik* > stp. *zwolen(n)ik*.

Je třeba poznamenat, že tento seznam byl vytvořen s ohledem na výsledky získané v relativně čerstvé monografii *Staroslověnské dědictví ve staré češtině* (2021), jejíž autoři důsledně prozkoumali řadu slov dříve považovaných v českém jazyce za paleoslovenismy. Dluž. *prorok* (Muka 2008, vol. 2, s. 188; Schuster-Šewc 1978–1996, vol. 15, s. 1160), *učedlník* (Muka 1899, s. 34) byly doloženy v rukopise M. Jakubici a patří k bohemismům vypůjčeným přímo z českého textu (Teichmann 2001, s. 81, 82). Pokud jde o polská slova, převládá názor, že jsou přejata z češtiny (Basaj, Siatkowski 2006, s. 28, 63, 124, 151, 156, 273, 310–311, 405–406, 489–491; Karpluk 2001, s. 8–9, 42–43, 75, 87, 91, 174–175, 199, 249, 351 s další literaturou); ohledně stp. *bogorodzica, pomilować* se rovněž předpokládá ruský vliv (Karpluk 2001, s. 8–9, 160).

Skupina D. Slova latinského, řeckého a německého původu přejatá českým prostřednictvím. Značnou část křesťanské terminologie ve slovanských jazycích tvoří výpůjčky. Mnohá slova urazila dlouhou cestu, než se z původního zdroje dostala do toho či onoho jazyka. Mezi zprostředkovatele mohly patřit i slovanské jazyky. Existovaly alespoň dva důvody, proč se do západoslovanských a východoslovanských jazyků přejímaly náboženské termíny českým prostřednictvím. Zaprvé, jeden ze směrů christianizace Slovanů procházel českým územím (přijetí křesťanství Polskem v r. 966 jako oficiálního náboženství přímo souviselo s Českem; od 14. století se k východním Slovanům, především Bělorusům a Ukrajincům, z Polska dostala římskokatolická církev, později také reformační hnutí). Zadruté, české náboženské písemnictví působilo na jiná slovanská písemnictví (na českých biblických památkách jsou závislé staropolské *Bible královny Žofie, Floriánský žaltář, Pulavský žaltář* aj., dolnolužický překlad *Nového zákona* pořízený M. Jakubicou r. 1548, staroběloruský překlad *Starého zákona* od F. Skaryny z 1517–1519).

Tato skupina je nejpočetnější a v budoucnu by mohla být doplněna. Na začátku se uvádí české slovo, vedle něho odpovídající slovenské. Dále se podávají slova z polštiny a lužických jazyků, jež považujeme za bohemismy přejaté přímo z češtiny. Některá z nich poté pronikla do východoslovanských jazyků polským prostřednictvím, tj. nepřímo z češtiny. Všechna slova (kromě lužických) mají datum své první fixace v písemnictví.

stč. *almužna*, dial. *jalmužna* ok. 1300, stslk. *almužna*, *almužná* 1579 > stp. *jalmužna*, *jamužna*, *jelmužna* 1437 > stbr. *ялмужна*, *елмужна*, *ялможна* 1551, stukr. *ялмужна* 1621. Ze sthn. *alamusan*, *alamōsan*, *alamuosan* < lat. *alimosina*, ř. ἔλεημοσύνη.

stč. *anjel* 2. pol. 13. stol., pozd. *anděl*, stslk. *anjel*, *aňjel*, *andel*, *andzel* 1585 > stp. *anjol*, *anjel*, *anjał* pol. 14. stol. > stbr. *аньель*, *аниель* k. 15. stol. Z lat. *angelus* < ř. ἄγγελος.

stč. *apoštol*, *apostol*, dial. *japostol*, *japoštol* 2. pol. 13. stol., stslk. *apoštol* 1484 > stp. *apostol* 15. stol., dluž. *apoštoł*, *apoštołstwo* Jak. Z lat. *Apostolus* > ř. ἀπόστολος.

stč. *biřmovanie* 2. pol. 13. stol., *biřmovati*, stslk. *birmovanie* 1655, *birmovať* 1763 > hluž. *běrmować*, stp. *birzwnowanie*, *birzwowanie* 1448, *bierzmować* 1562 > stbr. *бурьмованье* 1594, *бермовати* 1722, stukr. *бермованє*, *бирмованє*, *бърмованє* 1587, *бермовати*, *бърмовати* 16.–17. stol. Ze střhn. *firmen* < lat. (*cōn*)*fīrmāre*.

stč. *děkan* ‘hodnostář katolické církve, představený několika farářů’ 14. stol., stslk. *dekan* 1576 > stp. *dziekan* 1436 > stbr. *декань*, *дзекань*, *дякань* 1516, stukr. *декань*, *дзекань* 1567 > strus. *декан* 1539. Z lat. *decānus*.

stč. *fara* 15. stol., stslk. *fara* 1643 > stp. *fara* 1532 > stbr. *фара*, *хвара* poč. 17. stol. Ze střhn. *pharre* < střlat. *parochia* < lat. *paroecia* < ř. *παροικία*.

stč. *kacieř*, *kacér* 14. stol., stslk. *kacír* 1631 > dluž. *kacerski*, *kacerstwo* Jak., stp. *kacierz* k. 14. stol. > stbr. *кацерь*, *кацэр* k. 15. stol., stukr. *кацерь*, *кацър* 16. stol. Z vhn. *katzer* > střhn. *ketzer*, *kether* > lat. *cathari*, ř. καθάρως.

stč. *kalich*, *kelich* poč. 14. stol., stslk. *kalich* 1473 > dluž. *kelich* Jak., stp. *kielich* před 1400 > stbr. *келихъ*, *кгелихъ*, *килихъ* 15. stol., stukr. *келіхъ* 15.

stol. > strus. *келихъ* 1627. Ze střhn. *kelich*, *kelch* < sthn. *cheli(c)h*, *khelih* < lat. *calix* < ř. κύλιξ.

stč. *kanovník* pol. 14. stol., stslk. *kanovník* 1599 > hluž. *kanownik*, stp. *kanownik* 1402 > stbr. *кановникъ* 1399, stukr. *кановникъ* 1451. Z lat. *canonicus* < ř. κανονικός.

stč. *kapla*, *kaplicě* 14. stol., stslk. *kaplica*, *kaplička* 1685 > dluž. *kaplica*, stp. *kapla* k. 14. stol., *kaplica* 1402 > stbr. *каплица*, *коплица* k. 15. stol., stukr. *каплица* 1478 > strus. *каплица* 1638. Ze střhn. *kápella* < sthn. *kapella* < lat. *capella*.

stč. *kaplan* pol. 13. stol., stslk. *kaplán* 1508 > stp. *kaplan* 15. stol. > stbr. *капланъ*, *каплонъ*, *копланъ* 15. stol., stukr. *капланъ* 1471, strus. *капланъ* 1441. Ze střhn. *kap(p)el(l)ān*, *kaplān* < střlat. *capellānus*.

stč. *klášter*, *klášteř* 1. pol. 14. stol., stslk. *kláštor* 1581 > stp. *klasztor* 15. stol. > stbr. *кляшторъ*, *клашторъ* k. 15. stol., stukr. *клашторъ* 1443–1452, strus. *кляшторъ*, *клаштаръ*, *клаштаръ* 16. stol. ~ 15. stol. Ze střhn. *klōster* < sthn. *klōstar* < lat. *claustrum*, *clōstrum*.

stč. *komžě* 14.–15. stol., stslk. *kamža* 1567 > stp. *komža* 1471 > stbr. *комжа* 1601, stukr. *комжа* 1649. Z lat. *camisia*.

stč. *kostel* 1376, stslk. *kostol*, *kostal*, *kostel*, *koscel* 1480 > hluž. *kostel*, *kostelnik*, stp. *kościół* pol. 14. stol. > stbr. *костель*, *кастель*, *костюль*, *коцель* 15. stol., *костельный* 1388, stukr. *костель* poč. 15. stol., *костелный* 1388, strus. *костель*, *костель*, *костела* 1437. Ze střhn. *klōster* < sthn. *klōstar* < lat. *claustrum*, *clōstrum*.

stč. *krleš*, *krlešu* 1154 > stp. *kierlesz* > strus. *керьльшь* 1249. Ze střhn. *kirleis* < lat. *kyrie eleison* < ř. κύριε ἐλέησον.

stč. *kruchta* 13. stol., stslk. *kruchta* > stp. *kruchta*, *krukta* ok. 1428 > stbr. *крукта* poč. 17. stol. Ze střhn. *kruft*, *gruft* < střlat. *grupta* < lat. *crypta* < ř. κρύπτος.

stč. *luciper*, *lucifer* 1414, stslk. *lucifer*, *luciper* 1631 > stp. *lucyfer*, *lucyper* 2. pol. 15. stol. > stbr. *люциферъ*, *луциперъ*, *люциперъ*, *люцыперъ* poč. 17. stol. stukr. *луциперъ*, *луциферъ*, *люциперъ*, *люциферъ* poč. 17. stol. Z lat. *lūcifer*, kalk ř. φωσφορος.

stč. *nešpor, mešpor* 1365–1385, stslk. *nešpor, nešpory* 1546 > hluž. *nešpor*, dluž. *nišpor*, stp. *nieszpór, mieszpór, mięszpór* 15. stol. > stbr. *нешпоръ* 1501, stukr. *нешпоръ* 1597–1599. Z lat. *vespera*.

stč. *ofěra* 1. pol. 14. stol., stslk. *ofera* 1609 > stp. *ofiera, ofiara* 1. pol. 15. stol. > stbr. *офера, офира, офяра, охвера* k. 15. stol., stukr. *офъра, офера* 1653. Ze sthn. *ofar* < lat. *offero*.

stč. *opat* 1258–1278, stslk. *opát* 1641 > stp. *opat* 1398 > stbr. *онатъ* k. 15. stol., stukr. *онатъ* 1597–1599 > strus. *онатъ* 1697. Ze stbav. *appāt*, sthn. *abbāt* < lat. *abba, abbās*, ř. *ἄββας* < aram. *abbā*.

stč. *páteř* 2. pol. 14. stol., stslk. *páter* 1675 > stp. *pacierz* 1393 > stbr. *пацерь, патерь* 1566. Z lat. *pater noster*.

stč. *probošt, probost* 1. pol. 14. stol., stslk. *probost* > hluž. *probošt*, stp. *proboszcz* 1401 > stbr. *пробоуць, пробоушчъ, пробоуць* 1475, *пробориць, пребориць* 1474, stukr. *пробоуць* 1415, strus. *пробоуць* 1268. Ze sthn. *probost, probist* < lat. *prōpositus, praepositus*.

stč. *žák* 14. stol., stslk. *žiak* 1585 > stp. *žak* 1400 > stbr. *жакъ* 15. stol., stukr. *жакъ* 15. stol., strus. *жакъ* 16. stol. ~ 15. stol. Z lat. *diāconus* < ř. *διάκονος*.

stč. *žehnatí* 14. stol., stslk. *žehnať* 1526 > hluž. *žohnować*, dluž. *žognować*, stp. *żegnać (się)* k. 14. stol. > stbr. *жегнати, жегнати* 15. stol., stukr. *жегнати, жегнати* 1605–1606. Ze střhn. *sēgenen* < sthn. *segannōn* < střlat. *signāre*.

Skupina E. Slova českého původu. Určitý počet náboženských termínů pochází z češtiny a etymologicky sahá až k praslovanštině. Některá z nich patří k sémantickým bohemismům (stč. *čistec, kněz, pán, řád*). Způsob podání slov viz výše.

stč. *bosák* k. 14. stol., stslk. *bosák* 1789 > hluž. *bosak*, stp. *bosak* 1532 > stbr. *босакъ* 1753, stukr. *босакъ* 1633. Z psl. *bosakъ* < adj. *boszъ*.

stč. *čistec, očistec* ‘místo posmrtného očištění duší, předpekli’ 1376, stslk. *očistec, očiste* 1670 > hluž. *čisc*, dluž. *cysc*, stp. *czyściec* > stbr. *чистецъ, чыстецъ* k. 15. stol., stukr. *чистецъ* k. 16. stol. Z psl. **čistъ(ja)*, sémantický kalk z lat. *purgatorium*.

stč. *kazatedlničě, kazatelnicě* k. 14. stol., stslk. *kazatel'nica* 1685 > stp. *kazalnica* 16. stol., *kazatelnica* 1588 > stbr. *казалница* 2. pol. 17. stol., stukr.

казалница, казалница 1587. Ze stč. *kázati, kazatel, kazate(d)lný* pomocí suf. *-ice* < psl. *kazati (se)*.

stč. *kněz* ‘osoba pověřená vykonáváním náboženských obřadů’ 14. stol., stslk. *kňaz* 1443 > stp. *ksiądz* 1398 > stbr. *кєндзъ, кєиондзъ, кєєнзъ, кєондзъ* 1552, stukr. *кєєнзъ* 1451 > strus. *кєєндзъ, кєєнзъ* 1638, *кєєндза* 1632, *кєєнжъ* 1624, *кєєнжа* 1644. Z psl. **kъnęzъ* < germ. **kunja-*.

stč. *náboženství* 60. léta 14. stol., stslk. *náboženstvo* 14. stol. > hluž. *nabożnistwo, nabóžstwo*, dluž. *nabożeństwo*, stp. *nabożenstwo* 1424 > stbr. *набоженство, набоженъство* 1443, stukr. *набоженство* 17. stol., strus. *набоженство* 16. stol. (r. 987), *набожство* 1667. Z psl. *nabožъnъ(jъ)* pomocí suf. *-stvie*.

stč. *pán* ‘Bůh, Ježíš’ 2. pol. 14. stol., stslk. *pán* 1655 > stp. *pan* 1. pol. 15. stol. > stbr. *панъ* 15. stol., stukr. *панъ* 1656. Z psl. **županъ* nebo psl. dial., protoč. **gъpanъ*.

stč. *pokrytec* 1. pol. 14. stol., stslk. *pokrytec, pokryca* 1666 > dluž. *pokrytc* Jak., stp. *pokryciec* 15. stol., stp. *pokryta* ok. 1420. Ze stč. *pokryti*, lat. *hypokrita*.

stč. *pokuta* pol. 14. stol., stslk. *pokuta* > stp. *pokuta* pol. 14. stol. > stbr. *покута* 15. stol., stukr. *покута*. Z psl. **pokota*.

stč. *předpekli* 60. léta 14. stol., stslk. *predpeklie, predpeklo* 1749 > stp. *przedpiekle, przedpieklo* 15. stol. > stbr. *передопеклье* 15. stol. Z psl. **pekъlo* pomocí pref. *před-*, kalk lat. *profutium*.

stč. *rozhrěšiti*, stslk. *rozhre(i)šit'* 1612 > stp. *rozgrzeszyć, rozdrzeszyć, rozrzeszyć* 15. stol. > stbr. *розгрешити, розгрешитъ, розгрешити* poč. 17. stol., *розгрешенье, розгрешение, роздрешение* 1595, stukr. *розгръшити* 1656, *розгръшене, розгръшенье* 1598, strus. *разгръшити (роз-)* 1650, *разгръшиться (роз-)* 1451. Z psl. **roz(d)rěšiti*, jež bylo spojeno se stč. *hřiech, hřěšiti*, srov. stsl. **раздрѣшити**.

stč. *řád* ‘mnišský řád, vyznamenání’, stslk. *řád* 1697 > hluž. *rjad*. Z psl. **rędъ*, kalk lat. *ordō*, něm. *Orden*.

stč. *tvůrce, stvořitel*, stslk. *tworitel, stworitel'* 14. stol. > hluž. *stworiciel*, dluž. *stworiciel*, stp. *tworzyciel* ok. 1470, *stworzyciel* 14. stol. > stbr. *створитель, створытель* 1489, stukr. *створитель* 1653. Z psl. **tvoriti* pomocí suf. *-tel*, pref. *s-*.

stč. *svatokrádce*, *svatokrádec* stč. *svatokrádstvie*, *svatokradenie*, *svatokrádežstvie*, *svatokrádežstvo*, *svatokrádstvo*, *svatokrádež*, stslk. *svätokrádež* 1641 > stp. *świętokradca*, *świętokradża*, *świętokraca* 1446, *świętokradziecstwo*, *świętokradzstwo* 15. stol. > stbr. *святokraдца*, *святokraдца*, *святokraдцтво* 1598, *святokraдство*, *святokraдство*, *святokraдство*, *святokraдцтво*, *святokraдцтво*, *святokraдцтво* 1598, stukr. *святokraдца* 1621, *святokraдство* 1659, strus. *святokraдець* 16. stol., *святokraдство* 18. stol., *святokraдение* 16. stol., *святokraдежство* 17. stol. Složenina stč. *svatý* a *krásti* a slovotvorné formanty.

stč. *svatokupec*, *svatokupečstvo*, *svatokupčenie*, *svatokupečstvie*, stslk. *sväkupec* 1723–1724, *sväkupectvo* 1691 > hluž. *swjatokupc*, stp. *świętokupiec* 15. stol., *świętokupstwo* 15. stol. > stbr. *святokuпца* 1597, *святokuпець* poč. 17. stol., *святokuпство*, *святokuпство* 1597, stukr. *святokuпець*, *святokuпца* 1621, strus. *святokuпство* 17. stol. Složenina stč. *svatý* a *kúpiti* a slovotvorné formanty.

stč. *Velikonoc*, *Velkonoc* 14. stol., stslk. *Velkonoc* 1611 > stp. *Wielkonoc*, *Wielikonoc* 1500 > stbr. *Велканоць* k. 16. stol., stukr. *Велканоць* 1587. Složenina stč. *velký*, *veliký* a *noc* (kalk ř. *μεγάλη ήμέρα*).

stč. *všemohúci*, stslk. *všemohúci* 1480 > stp. *wszemogący* pol. 14. stol., *wszemogący*, *szwemogący* 15. stol. > stbr. *вшехмогзюць*, *вшемогзюць*, *вшехмогзюць* 1536, stukr. *вшехмогзюць* 1582. Složenina stč. *vše-* a *mohúci* (< *moci*), kalk lat. *omnipotens*.

Analýza získaných výsledků

Celkem bylo prozkoumáno 82 potenciálních bohemismů, z nichž skupina A zahrnuje 19 slov, skupina B 13, skupina C 10, skupina D 24, skupina E 16. Počet termínů uvedených v tomto článku není konečný, každou ze skupin lze doplnit o nová slova.

Skupiny A, B tvoří výrazy, jež nemohou být uznány za bohemismy, neboť patří k náboženským termínům praslovanského nebo obecně slovanského původu. V některých případech se však může projevit fonetický (stp. *boh*, *czert*, *hrzech*, *nyebyesa* (*nebessa*), dluž. *hrěch*) nebo gramatický (stp. *niebia* G. sing., *niebiu* L. sing.) vliv češtiny. Lze předpokládat i české sémantické působení, ale důkazy se opírají

o myšlenku, že křesťanství bylo přeneseno do jiných západoslovanských národů výhradně českým prostřednictvím.

Skupiny C, D, E zahrnují slova, která považujeme za bohemismy. Celkem jde o 50 termínů, z nichž bylo přežato do polštiny 49 (C – 10, D – 24, E – 15), horní lužičtiny 13 (C – 1, D – 6, E – 6), dolní lužičtiny 13 (C – 3, D – 6, E – 4), polabštiny 0 (C – 0, D – 0, E – 0), běloruštiny 36 (D – 22, E – 14), ukrajinštiny 31 (D – 18, E – 13) a ruštiny 15 (D – 10, E – 5). Pokud jde o slovenštinu, 50 českým výrazům odpovídá 47 slovenských (v historických slovnících nebyly doloženy výrazy shodné se stč. *bohorodice*, *krleš*, *zvolen(n)ik*).

Získané výsledky lze interpretovat takto: čeština zasáhla nejvíce polštinu a dále polským prostřednictvím běloruštinu a ukrajinštinu. Mírně působila na lužičtinu horní a dolní (6 bohemismů z celkových 13 bylo doloženo pouze v *Novém Zákoně* přeloženém M. Jakubicou za pomoci českých textů) a ruštinu (lze připustit nejen polské prostřednictví, ale také běloruské nebo ukrajinské). Žádné bohemismy nebyly objeveny v polabštině: shodná slova česká a polabská se najdou pouze ve skupinách A (7 výrazů) a B (2 výrazy).

Závěr

Christianizace slovanských národů byla dlouhým a složitým procesem, který se v jazycích projevil odlišně. Česko bylo jedním z center šíření křesťanství a české náboženské památky zejména české překlady Bible sloužily jako vzor pro ostatní slovanské písemnictví. Vliv češtiny na náboženskou terminologii západoslovanských a východoslovanských jazyků měl různou intenzitu a uskutečňoval se různými způsoby. Nejvíce shod lze pozorovat mezi češtinou a slovenštinou, což se vysvětluje jejich společným dědictvím z raně křesťanského období a následnou úzkou interakcí. Další slovanské jazyky přejímaly bohemismy v různé míře. Polská náboženská terminologie byla výrazně obohacena bohemismy, z nichž některé pak nepřímo pronikly do běloruštiny a ukrajinštiny; vlastně byly přežaty spolu s četnými polonismy. Malý počet bohemismů byl doložen v horní

a dolní lužičtině a v ruštině. Náboženská terminologie lužických jazyků byla pod silným německým vlivem, mnoho termínů bylo přejato přímo z němčiny; bohemismů bylo málo a často byly nestálé (např. doloženy pouze v překladu M. Jakubici). S největší pravděpodobností pronikly některé české výpůjčky do ruštiny dvojím prostřednictvím: polským a běloruským/ukrajinským. Konečně, pokud jde o polabštinu, nemáme důvod mluvit o jakýchkoliv bohemismech přejatých do tohoto jazyka.

Zkratky

aram.	aramejština	stbr.	staroběloruština
dial.	dialektní	stč.	staročestina
dluž.	dolní lužičtina	stfr.	starofrancouzština
germ.	germanština	sthn.	stará horní němčina
gót.	gótština	stp.	staropolština
hluž.	horní lužičtina	strus.	staroruština
Jak.	M. Jakubica <i>Nový zákon</i> (1548)	střhn.	střední horní němčina
lat.	latina	střlat.	střední latina
psl.	praslovanština	stslk.	staroslovenština
protoč.	protočeština	stsl.	staroslověnština
rom.	románské jazyky	stukr.	staroukrajínština
ř.	řečtina	plb.	polabština
stbav.	starobavorština	vhn.	východní horní němčina
stbr.	staroběloruština		

Literatura

- Aleksiajevich H. V., 2023, *Uskhodnye- i zakhodnyeslavyanskaye mownaye wazyemadzyeyannye w XIV–XVII stst.* Minsk: Byelaruskaya navuka.
- Andel V. P., 1988, *Iz istorii cheshskikh leksicheskikh zaimstvovaniy v vostochno-slavyanskikh yazykakh.* In A. D. Dulichenko, V. M. Mokiyeenko, S. V. Smirnov, A. Ye. Suprun, N. I. Tolstoy, & M. A. Shelyakin (eds.), *Slavyanskiye literaturnyye yazyki i istoriografiya slavyanovedeniya (Uchenyye zapiski Tartuskogo universiteta).* Tartu: Tartuskiy gosudarstvennyy universitet, s. 80–89.
- Basaj M., Siatkowski J., 2006, *Bohemizmy w języku polskim: słownik.* Warszawa: Wyd. Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

- Bělič J., Kamiš A., Kučera K., 1979, *Malý staročeský slovník.* Praha: Státní ped. nakl.
- Bernolák A. *Slowár Slowenski Česko-Lat'insko-Ňemecko-Uherski.* Slovníkový portál Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV [Electronic resource]. Mode of access: <https://www.juls.savba.sk/ediela/berolak>.
- Bláha O., 2013, *Jazykové stopy předcyrilometodějských křesťanských misii v Panonii a na Moravě.* In P. Ambros, S. Jemelková (eds.), *Mezi Východem a Západem. Svatí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí.* Olomouc: Muzeum umění Olomouc, s. 34–36.
- Boček V., Janyšková I., Vykypěl B., Karlíková H., 2021, *Staroslověnské dědictví ve staré češtině.* Praha: NLN.
- Elektronický slovník staré češtiny.* Vokabulář webový [Electronic resource]: Verze 0.4.2. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český. Mode of access: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- Elektronický slovník jazyka staroslověnského.* Gorazd: Digitální portál staroslověnštiny [Electronic resource]. Mode of access: <http://gorazd.org/gulliver>.
- Etimologicheskij slovar' slavyanskikh yazykov: praslavyanskiy leksicheskiy fond.* O. N. Trubacheva (red.). Moskva: Nauka, 1974–2023. 42 vyp.
- Gebauer J., 1970, *Slovník staročeský.* 2. vyd. nezm. Praha: Academia. 2 d.
- Havránek B., 1936, *Vývoj spisovného jazyka českého.* In O. Hujer (ed.), *Československá vlastivěda, řada II: Spisovný jazyk český a slovenský.* Praha: Sfinx, B. Janda, s. 3–144.
- Havránek B., 1998, *Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století.* In *Co daly naše země Evropě a lidstvu. Č. 1: Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození*, 3. vyd., Praha: Evropský literární klub, s. 103–116.
- Habijanec S., 2017, *Identifying Bohemisms in Slovak.* In J. Janyšková, H. Karlíková, V. Boček (eds.), *Etymological Research into Czech.* Praha: NLN, s. 143–150.
- Historický slovník slovenského jazyka.* Slovníkový portál Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV [Electronic resource]. Mode of access: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>.
- Histarychny slownik byelaruskay movy, 1982–2017.* Redkal.: A. I. Zhurawski (hal. red.), A. M. Bulyka (hal. red.) [i insh.]. Minsk: Navuka i tekhnika, 37 vyp.
- Frinta A., 1918, *Náboženské názvosloví československé.* Praha: Comenia.
- Frinta A., 1954, *Bohemismy a paleoslovenismy v lužickosrbské terminologii křesťanské a jejich dějepisný význam.* Praha: nákladem Karlovy university.
- Frinta A., 1959, *Zur Frage der Bohemismen und Paläoslovenismen in der lausitz-sorbischen christlichen Terminologie.* „Die Welt der Slawen“, Bd. 4, S. 181–196.

- K a č a l a J., K r a j č o v i č R., 2006, *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská.
- K a r p l u k M., 1988, *O najwcześniejszym polskim słownictwie chrześcijańskim*. In M. Karpluk, J. Sambor (eds.), *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 89–102.
- K a r p l u k M., 1999, *O staropolskiej terminologii chrześcijańskiej (inspiracje czeskie)*. In B. Kreja (ed.), *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 29–33.
- K a r p l u k M., 2001, *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- K l i c h E., 1927, *Polska terminologia chrzecijańska*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- K u r z J., 1955, *Zpráva na: A. Frinta. Bohemismy a paleoslovenismy v lužickosrbské terminologii křesťanské a jejich dějepisný význam*. Praha 1954. Acta Universitatis Carolinae 5, Philologica, 44 s., „Slavia” 24, s. 524–526.
- M a r e š F. V., 1962, *České prvky v polabské slovní zásobě*. „Slavia” 31, č. 4, s. 513–523.
- M a r e š F. W., 1965, *Elementy czeskie w słownictwie polabskim*. In *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace językoznawcze = Acta scientiarum litterarumque. Schedae grammaticae*. Kraków: nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 297–299.
- M u k a E., 2008, *Słownik dolnosrbskeje rěcy a jeje narěcow*. Vol. 1–3. Bautzen: LND.
- M u k a E., 1898, 1899, *Słownik z Jakubicoweho Noweho Zakonja. Po wupiskach prof. A. Leskiena a zarjadowanju M. Hórniku znowa přehladał a wudał dr. Ernst Muka*. „Časopis Maćicy serbskeje” 51 (1), s. 88–108; 52 (1), s. 3–42.
- L e h r - S p ł a w i ń s k i T., P o l a ń s k i K., 1962–1994, *Słownik etymologiczny języka Dzewian polabskich*, t. 1–6. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Energeia.
- O l e s c h R., 1976, *Die christliche Terminologie im Dravänpolabischen (Nach Quellen des 17. und 18. Jahrhunderts)*. „Zeitschrift für slavische Philologie”, Bd. 39 (1), S. 10–31.
- O l e s c h R., 1983, *Kyrillo-Methodianische Spuren im Dravänischen*. „Српско-българистика = Palaeobulgarica”, бр. 8 (1), с. 3–10.
- P e t r s J., 1955, *Recenzja na: A. Frinta. Bohemismy a paleoslovenismy v lužickosrbské terminologii křesťanské a jejich dějepisný význam*. Praha 1954. Acta Universitatis Carolinae 5, Philologica. Sumptibus Universitatis Carolinae typis „Práce”, 43 s. „Poradnik Językowy”, nr 8, s. 311–315.
- S c h u s t e r - Š e w c H., 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der oberund niedersorbischen Sprache*. Bautzen: Domowina-Verlag, s. 1–24.

- S c h u s t e r - Š e w c H., 1957, *Rezension: A. Frinta. Bohemismy a paleoslovenismy v lužickosrbské terminologii křesťanské a jejich dějepisný význam*. Acta Universitatis Carolinae 5, Philologica, Praha 1954. 44 s. „Zeitschrift für slavische Philologie”, vol. 2, s. 263–270.
- S c h u s t e r - Š e w c H., 1989, *Der kirchliche Wortschatz des Sorbischen und sein Ursprung. Ein Beitrag zur europäischen Sprach- und Kulturgeschichte*. „Die Welt der Slaven”, Jg. 24, a 2/1, S. 297–322.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*. Kom. red.: St. Bąk [i in.], t. 1–36. Wrocław: Ossolineum: Wydawnictwo PAN, 1956–2012.
- Słownik prastłowiański*. Kom. red.: F. Sławski [i in.], tom 1–8. Wrocław–Warszawa: Ossolineum, Wydawnictwo PAN, 1974–2001.
- Słownik staropolski*. Kom. red.: S. Urbańczyk [i in.], t. 1–11. Wrocław: Ossolineum; Warszawa: Wydawnictwo PAN, 1953–2002.
- Staročeský slovník*, 1968–2008. Za vedení B. Havránka [aj.], seš. 1–26. Praha: Academia.
- S t o n e G. C., 1979, *Das Problem der tschechischen Entlehnungen in der sorbischen christlichen Terminologie*. „Zeitschrift für slavische Philologie”, Bd. 24, № 1, s. 132–136.
- T e i c h m a n n D., 2001, *Obcojęzyczne wpływy – zwłaszcza czeskie – na język Mikołaja Jakubicy*. In T. Jaworski, W. Pyżewicz (eds.), *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy. 450 rocznica przekładu Nowego Testamentu przez Mikołaja Jakubicę na język dolnołużycki*. Zielona Góra: Wydawnictwo Szkoły Nauk Humanistycznych i Społecznych UZ, s. 75–88.
- V á ž n ý V., 1936, *Spisovný jazyk slovenský*. In O. Hujer (ed.) *Československá vlastivěda, řada II: Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, B. Janda, s. 145–215.
- V i n c e n z A. de, 1988, *Zum Wortschatz der westlichen Slavenmission*. In R. Olesch, H. Rothe (eds.), *Slavistische Studien zum X. Internationalen Slavistenkongress in Sofia 1988*. Köln–Wien: Böhlau, s. 273–295.
- Z e m a n H., 1967, *Słownik górnołużycko-polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.